پنجشنبه ۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۵ | ۲۶ ذی القعده ۱۴۴۷ | ۱۴ می ۲۰۲۶ | سال سی و نهم | شماره ۱۰۹۲۷

اوقات شرعی به افق تهران

اذان ظهر	اذان مغرب	اذان صبح فردا
۱۲:۰۱	۱۹:۲۲	۳:۲۱
غروب خورشید	**نیمه شب شرعی**	**طلوع فردا**
۱۹:۰۲	۲۳:۱۱	۴:۵۹

اوقات شرعی به افق مشهد

اذان ظهر	اذان مغرب	اذان صبح فردا
۱۱:۲۸	۱۸:۵۰	۲:۴۶
غروب خورشید	**نیمه شب شرعی**	**طلوع فردا**
۱۸:۳۰	۲۲:۳۸	۴:۲۵

صاحب امتیاز: مؤسسه فرهنگی قدس
وابسته به آستان قدس رضوی
مدیرعامل و مدیر مسئول: علی یعقوبی
سردبیر: سید محسن اسدی

- آدرس دفتر مرکزی مشهد: بولوار سجاد، نبش سجاد ۱
- تلفن: ۱۴- ۳۷۶۸۵۰۱۱ (۰۵۱)

- صندوق پستی: ۵۷۷ - ۹۱۷۳۵
- دفترتهران: بولوارکشاورز، بین کارگر و جمالزاده، شماره ۳۳۶
- تلفن: ۶۶۹۳۷۵۷۵ (۰۲۱)
- نمابر: (داخلی ۲۲۶) ۶۶۴۳۰۱۲۲ (۰۲۱)
- پیامک: ۳۰۰۰۴۵۶۷
- ارتباطات مردمی: ۳۷۶۱۰۰۸۶ (۰۵۱)
- امور مشترکین: ۵-۳۷۶۱۸۰۴۴ (۰۵۱)

- روابط عمومی: ۳۷۶۶۲۵۸۷ (۰۵۱)
- نمابر سردبیر: ۳۷۶۱۰۰۸۷ - ۳۷۶۸۴۰۰۴ (۰۵۱)
- سازمان آگهی‌ها: ۳۷۶۲۸۲۰۵ - ۳۷۰۸۸ (۰۵۱)
فاکس: ۳۷۶۱۰۰۸۵ (۰۵۱)
- سفارشات چاپی: ۳۷۶۷۶۵۹۶ (۰۵۱)
- چاپ مشهد: مجتمع چاپ و نشر قدس
- چاپ همزمان تهران: چاپخانه جام‌جم

روایت آیین سوگ و بزرگداشت حکیم معاصر و مفسر قرآن، مرحوم استاد محمدحسین حشمت‌پور(ره)

بزرگداشت حکمت در حریم ملکوت

حجت الاسلام شریعتی تبار، استاد حشمت‌پور را مجاهدی خستگی‌ناپذیر در عرصه تعلیم و حکمت اسلامی توصیف کرد که بیش از ۶ دهه عمر خود را وقف تبیین فلسفه اسلامی و تربیت شاگردان فرهیخته کرد

محمدحسین مروج کاشانی| در روزی که زمین به تقدیر الهی از زیر کعبه گسترده شد (دحوالارض)، آسمان مشهد شاهد پیوند دوباره شاگردان با مکتب استادی بود که عمری را در جست‌وجوی حقیقت ازلی سپری کرد. رواق دارالحجه(عج) حرم مطهر رضوی، روز گذشته میزبان آیینی بود که بوی تدین، تحقیق و حکمت می‌داد؛ مراسم نخستین سالگرد عروج ملکوتی عالم وارسته و مفسر دقیق‌النظر، مرحوم استاد محمدحسین حشمت‌پور(ره).

■حضور سبز بزرگان در ضیافت اندیشه

این محفل باشکوه با حضور آیت‌الله احمد مروی تولیت آستان قدس رضوی، غلامحسین مظفری استاندار خراسان رضوی، رضا خوراکیان مدیرعالی حرم مطهر رضوی، دکتر عبدالحمید طالبی رئیس سازمان علمی و فرهنگی آستان قدس رضوی، دکتر احد فرامرز قراملکی رئیس بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، برخی از مدیران و مسئولان حرم مطهر امام رضا(ع)، جمعی از نخبگان علمی، مدیران ارشد آستان قدس، اساتید برجسته حوزه و دانشگاه و ارادتمندان به ساحت علم و معرفت و شاگردان و خانواده آن مرحوم برگزار شد تا یاد و خاطره مجاهدی که قلم و قدمش وقف اعتلای کلمةالله بود، در جوار بارگاه عالم آل‌محمد(ع) گرامی داشته شود.

■هجرتی که تمدن ساخت؛ از مدینه تا توس

حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی شریعتی تبار، پژوهشگر پیشکسوت بنیاد پژوهش‌های اسلامی، سخنران این مراسم با ترسیم پیوندی معنوی میان مناسبت «دحوالارض» و هجرت تاریخی امام رضا(ع)، به تبیین ابعاد تمدن‌ساز حضور امام در خراسان پرداخت. وی اظهار کرد: «اگرچه هجرت امام از مدینه به مرو، سفری تحمیلی از سوی دستگاه خلافت بود، اما تدبیر الهی و حضور نورانی ایشان، تهدید را به فرصتی بی‌بدیل مبدل کرد. این سفر، نقطه عزیمت یک تمدن بزرگ علمی شد که امروز ثمرات آن در قالب نشر علوم قرآنی و معارف اهل‌بیت(ع) از مشهد مقدس به سراسر جهان اسلام مخابره می‌شود».

■۶ دهه سربازی در سنگر حکمت و تدریس

بخش اصلی سخنان شریعتی‌تبار به واکاوی شخصیت علمی حکیم فقید، استاد حشمت‌پور اختصاص داشت. او این استاد راحل را «مجاهد میدان تعلیم» نامید و افزود: «سخن از مردی است که بیش از ۶۰ سال از عمر پربرکت خود را در راه گشودن گره‌های ذهنی طالبان علم سپری کرد. او نه تنها یک مدرس، بلکه دیده‌بانی بیدار در جبهه حکمت متعالیه و فلسفه اسلامی بود».

وی با اشاره به ویژگی‌های منحصربه‌فرد تدریس مرحوم استاد حشمت‌پور خاطرنشان کرد: «در سال‌های اخیر و با رهنمودهای تولیت آستان قدس رضوی، توفیق داشتیم در بنیاد پژوهش‌های اسلامی میزبان ایشان باشیم. تسلط حیرت‌انگیز وی بر متون دشوار و دیرفهمی همچون شفای شیخ‌الرئیس و تبیین دقیق مباحث «خطابه و جدل» گواهی بر عمق دانش و نفوذ کلام ایشان بود».

سخنران این مراسم بیان کرد: «این محفل و مراسم به پاس تجلیل از مجاهدت‌های علمی و اخلاقی حکیم فقید و اندیشمند فرزانه‌ای تدارک دیده شده است که با بهره‌مندی از لحظات عمر شریف خود و با نهایت تواضع و فروتنی از چهره‌های تابناک حکمت معاصر و از اساتید برجسته حوزه و دانشگاه به شمار می‌رفت و عمری را در مسیر تبیین معارف ناب اسلامی و تربیت شاگردانی فرهیخته سپری کرد».

■فلسفه؛ نردبانی برای عروج نفس

این پژوهشگر پیشکسوت بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در بخش دیگری از سخنانش به گرایش فطری و عالی انسان در زمینه تعلیم و تعلم و فراگیری علم و حکمت اشاره و اظهار کرد: «این گرایش آن‌قدر مهم و حساس است که حتی سایر تمایلات، غرایز و گرایش‌های انسانی را در بشر، تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و در زندگانی بسیاری از بزرگان و علمای اسلامی همچون علامه حلی، شیخ الرئیس بوعلی سینا، علامه مجلسی، شیخ مفید و... و حتی دانشمندان غیراسلامی هم تمایل، عشق و علاقه به فراگیری علوم مختلف به‌وضوح دیده می‌شود».

وی علم‌جویی را نه یک اجبار، بلکه «عطشی فطری» نامید و گفت: «عشق به دانستن، چنان در تار و پود انسان ریشه دارد که حتی غرایز مادی را نیز به زانو درمی‌آورد. همان‌گونه که بزرگانی چون بوعلی‌سینا و علامه حلی، خواب و خوراک را فدای جرعه‌ای نوشیدن از جام معرفت کردند».

وی با استناد به کلام نورانی امام رضا(ع) که فرموده‌اند عاقل هرگز از طلب علم خسته نمی‌شود، خاطرنشان کرد: «در مکتب ما، علم ابزاری برای گذران زندگی نیست؛ بلکه فضیلتی است که انسان را به صاحب‌خرد بدل می‌کند. پیشرفت‌های امروز جهان مدیون کسانی است که به علم، نگاهی قدسی و ارزشی داشتند».

حجت‌الاسلام شریعتی‌تبار با بیان فرمایش گرانقدری از رسول خدا(ص) افزود: «آن حضرت فرمودند «چهار چیز بر هر صاحب عقل و خردی از امت من لازم است؛ شنیدن علم و دانش، حفظ کردن دانش، انتشار دانش و عمل کردن به دانش»؛ این فرمایش رسول خدا(ص) و امام هشتم(ع) به اهمیت کسب علم و دانش و تلاش برای فراگیری آن در زندگی بشر و در زمینه‌های بیان خصوصیات یک انسان عالم و عاقل حکایت دارد».

وی همچنین به احادیثی از رسول گرامی اسلام(ص) و حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب(ع) در زمینه حقیقت‌جویی و استفاده عملی و کاربردی از علم و دانش در زندگی بشر اشاره کرد و یادآور شد: «پیشرفت‌های علمی امروز جهان حاصل تلاش و کوشش دانشمندان و علمای بزرگواری است که علم و دانش را تنها به عنوان یک ابزار برای رفع نیازهای زندگی بشر فرانگرفتند، بلکه به عنوان یک ارزش و فضیلت انسانی، عقلی و فطری به فراگیری علم و دانش روآوردند».

■مرگ؛ پایان یا آغاز؟ پاسخ در مکتب وحی

این پژوهشگر پیشکسوت بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در بخش دیگری از سخنانش با اشاره به مفهوم فلسفه گفت: «برخی از فلاسفه در تعریف علم فلسفه از این علم به عنوان به کمال رسیدن نفس انسانی از طریق معرفت و حقایق اشیا با اتکا به برهان و دلیل یاد کرده‌اند؛ این موضوع یعنی به دنبال علم و حقیقت بودن یک نیاز فطری و تمایل عالی در وجود انسان است».

وی ادامه داد: «انسان در طول زندگی خود به دنبال دانستنی‌های بسیاری است ولی درکنار این موضوع، یک مسئله و دانستنی مهم در زندگی بشر مطرح بوده و هست و آن عبارت است از اینکه فلسفه خلقت و غایت و نهایت آفرینش چیست؟».

حجت‌الاسلام شریعتی تبار در این زمینه بیان کرد: «مطابق نظرات فلاسفه و با توجه به دانش بشری و دریافت‌های آنان، فلسفه خلقت و هدف نهایی آفرینش، تکامل است، یعنی استعدادهای بالقوه و نهفته در انسان شکوفا شود و به فعلیت برسد».

بخش چالش‌برانگیز سخنان شریعتی‌تبار، پرسشی بنیادین بود: «اگر غایت خلقت، تکامل است، پس چرا مرگ رشته این تکامل را می‌گسلد؟» وی با نقد نگاه‌های مادی‌گرایانه تأیید کرد که فیلسوفان غیرالهی در پاسخ به این معما درمانده‌اند، اما در مکتب اهل‌بیت(ع)، مرگ نه یک بن‌بست، بلکه دریچه‌ای است به سوی «انا لله و انا الیه راجعون».

وی با اشاره به حدیثی از امیرالمؤمنین امام علی(ع) گفت: «وجود مقدس آن حضرت در این زمینه بیان می‌کنند: خداوند رحمت کند بنده‌ای را که برای خود در سفر به آخرت و برزخ، زاد و توشه تهیه کند و بداند از کجا آمده، به کجا می‌رود و در کجا زندگی می‌کند».

■بهای عمر؛ معرفت توحیدی و بندگی خالصانه

این پژوهشگر پیشکسوت بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی با بیان آیاتی از قرآن کریم و سخنان ائمه اطهار(ع) درباره زندگی در دنیا اظهار کرد: «مطابق تعالیم اسلامی و مکتب اهل‌بیت(ع) دنیا یک بازار بزرگ تجارت است؛ تنها کسانی در روز رستاخیز سود حقیقی را در آغوش می‌گیرند که سرمایه بی‌بدیل عمر را به بهای معرفت توحیدی و بندگی خالصانه فروخته باشند. راه رستگاری از میان ایمان، عمل صالح و جهاد در مسیر حق می‌گذرد».

وی در پایان سخنانش بیان کرد: «قرآن کریم و مکتب اهل‌بیت(ع) انسان‌ها را به تجارت سودمند در بازار دنیا و در عمر و زندگی بشری راهنمایی کرده‌اند که همانا عبارت است از ایمان به خدا، معرفت به پروردگار و اسما و صفات او، اطاعت از پیامبرخدا(ص) و جانشینان پاکش، انجام اعمال صالح و جهاد و تلاش برای بندگی خدا».

■تواضع؛ زیور دانشمندی فرزانه

در این مراسم که به همت سازمان علمی و فرهنگی آستان قدس رضوی و بنیاد پژوهش‌های اسلامی برپا شده بود، بر این نکته تأکید شد که استاد حشمت‌پور الگوواره‌ای از آمیختگی «علم» و «اخلاق» بود. سخنران مراسم، تواضع و فروتنی را بارزترین ویژگی شخصیتی این حکیم برشمرد؛ مردی که با وجود جایگاه رفیع علمی در حوزه و دانشگاه، همواره خود را شاگرد مکتب وحی می‌دانست و لحظه‌ای از تربیت نسل جدید پژوهشگران باز نایستاد.

مراسم بزرگداشت این مفسر قرآن و حکیم معاصر، در حالی پایان یافت که طنین صلوات خاصه حضرت رضا(ع) در فضای رواق پیچیده بود؛ بدرقه‌ای معنوی برای استادی که اکنون در آغوش پناهگاه هشتم آرام گرفته است، اما میراث علمی او همچون چراغی در مسیر تشنگان حکمت، پرفروغ و روشنگر باقی خواهد ماند.

میراث

ماجرای نهضت تنباکو سرآغاز حرکتی نوین در تاریخ ایران به رهبری روحانیت بود

رونمایی از قدرت پنهان مرجعیت

محمد ولائی| ملغی شدن قرارداد استعماری توتون و تنباکو نقطه عطفی در تاریخ معاصر است که از یک‌سو بیداری سیاسی و اجتماعی مردم را رقم زد و از سوی دیگر یکی از مهم‌ترین محرک‌های جامعه ایرانی، یعنی مرجعیت را معرفی کرد. همزمان با سالگرد لغو قرارداد رژی نگاهی داریم به ماجرای نهضت تنباکو که به عقیده محققان، سرآغاز حرکتی نوین در تاریخ ایران به رهبری روحانیت شیعه بوده است.

■معامله سند مالکیت ایران

در دوره قاجار موازنه میان قدرت‌های استعماری به سیاست رژیم حاکم تبدیل شده بود. شاهان قاجار برای جلب رضایت آن‌ها و سایر دولت‌های استعماری، امتیازات گوناگونی از منابع ملی می‌بخشیدند. بدیهی بود که اعطای هر امتیاز به یکی از قدرت‌ها، توقع امتیاز مشابهی را برای قدرت دیگر ایجاد می‌کرد. رقابت انگلستان، روسیه تزاری و سایر استعمارگران برای بدست آوردن امتیازات گوناگون در دوران ناصرالدین‌شاه به اوج خود رسید. این امتیازات آن‌قدر عجیب بود که لرد کرزن انگلیسی فقط یکی از امتیازات، موسوم به قرارداد رویتر را این‌گونه توصیف کرده بود: «اعطای سند مالکیت ایران و تسلیم کامل همه منابع یک دولت به خارجی‌ها که مانند آن را کسی هرگز ندیده است».

■امتیاز ۵۰ ساله

در سفر سوم ناصرالدین شاه به اروپا، افزایش تولید و صادرات توتون و تنباکو در ایران توجه غربی‌ها را به خود جلب کرده بود. بنابراین مذاکراتی میان شاه و صدراعظم ایران با انگلیسی‌ها، به نمایندگی جرالد تالبوت، درباره امتیاز تجارت توتون و تنباکو صورت گرفت. پس از بازگشت ناصرالدین شاه به ایران، تالبوت به تهران آمد و با پرداخت ۲۵ هزار لیره به ناصرالدین شاه، قراردادی را به امضای او رساند که به قرارداد رژی معروف شد: دولت ایران در برابر دریافت سالانه ۱۵ هزار لیره و یک چهارم سود سالانه، اختیار تام دخانیات ایران و امتیاز کلیه معاملات داخلی و خارجی توتون و تنباکو را به مدت ۵۰ سال به تالبوت و شرکایش واگذار کرد.

■تکثیر کمپانی هندشرقی در ایران

در آستانه آغاز به کار کمپانی رژی، نخستین انتقادها در ایران آغاز شد. بازرگانان و دست‌اندرکاران تجارت تنباکو و برخی روحانیون و روشنفکران در منابر، نامه‌ها، روزنامه‌ها و شب‌نامه‌هایی از نتایج این امتیاز ابراز نگرانی می‌کردند. قرارداد بدون اعتنا به انتقادها اجرایی شد و هزاران اروپایی به عنوان مأمور اجرائیات وارد کشور شدند. کشاورزان و تولیدکنندگان تنباکو باید کالای خود را فقط به این شرکت و با قیمت مدنظر آن‌ها می‌فروختند و برای متخلفان مجازات‌های سخت مقرر شده بود. گزارش‌هایی از ورود نیروی نظامی انگلیسی و ساخت پادگان‌هایی برای تضمین اجرای قرارداد می‌رسید که نشان از اهداف دیگری داشت.

■آتش در تنباکو

نخستین اعتراض‌های عملی در شیراز آغاز شد. جایی که سید علی اکبر فال‌اسیری، از علمای برجسته شیراز بر منبر رفت و با سخنانی پرشور، مردم را ضد رژی برانگیخت. قیام مردم شیراز ادامه یافت و به تبریز، اصفهان، تهران، مشهد و دیگر نقاط ایران گسترش پیدا کرد. به‌طور مثال در مشهد ۵۰ نفر از طلاب مدرسه بالاسر ابتدا به سمت بازار به راه افتادند و با تعطیلی بازار و پیوستن هزاران نفر از مردم، به سمت حرم مطهر حرکت کردند تا در صحن عتیق تحصن کنند. نیروهای نظامی در بالاخیابان به ضرب و شتم طلاب و مردم پرداختند. التهابات آن‌قدر بالا گرفت که به توقف ۶ ماهه فعالیت‌های کمپانی در مشهد انجامید. با وجود حجم گسترده اعتراضات، حکومت همچنان امضای شاه را معتبر و خود را در برابر ابرقدرتی به نام بریتانیا متعهد می‌دانست و ضمن سرکوب مردم، بسیاری از علمای مخالف را دستگیر و تبعید می‌کرد.

■سیدجمال؛ مخالف سرسخت امتیاز

با آنکه آمدن سید جمال‌الدین اسدآبادی به ایران به دعوت خود ناصرالدین شاه بود اما فعالیت‌های سیاسی او خشم دربار را برانگیخته بود؛ تا جایی که سیدجمال از بیم حکومت در حرم حضرت عبدالعظیم(ع) بست نشسته بود. حالا با جدی شدن مخالفت‌ها با قرارداد رژی، شاه دست سید جمال‌الدین را در این کار دید و فرمان داد او را به‌شکلی مفتضحانه از ایران اخراج کنند. سیدجمال پس از خروج از ایران، نامه مفصلی به میرزای شیرازی، مرجع تقلید بزرگ شیعه نوشت و مفاسد و مضرات سیاست‌های ناصرالدین شاه و امتیازهای اعطایی به استعمارگران را تبیین کرد.

■مرجعیت حکم می‌کند

سیدمحمد حسن حسینی شیرازی، معروف به میرزای شیرازی، مرجع بزرگ شیعه که آن روزها در سامرا اقامت و کرسی تدریس داشت، از ابتدا به واسطه نامه‌ها و اخبار واصله در جریان امور قرار داشت و با ارسال تلگراف‌های مفصلی به شاه، «مضار و مفاسد مداخله خارجی‌ها و اعطای امتیازات را منافی صریح قرآن، نوامیس الهیه و استقلال ایران» خوانده بود.

شاه به تلگراف مرجعیت پاسخ نداد و در عوض نماینده ایران در بغداد را نزد میرزا در سامرا فرستاد تا دلایلی مثل «ضرورت قرابت با دول بزرگ برای استخلاص از روسیه تزاری، لزوم تقویت بودجه و قشون و رفع نقائص مالیه، موهن بودن الغای قرارداد، بی‌اعتبار شمرده شدن امضای پادشاه، خسارات فسخ امتیاز و...» را برای ناتوانی دولت در فسخ امتیاز ردیف کند.

پاسخ میرزا این بود که «دولت اگر از عهده جواب بیرون نتوان آید، ملت از جواب حسابی عاجز نیست».

چند روز بعد، حکم میرزا ورق را برگرداند: «بسم‌الله الرحمن الرحیم، الیوم استعمال تنباکو و توتون بِأَیِ نحوٍ کان در حکم محاربه با امام زمان علیه‌السلام است. حرره الاقل محمدحسن الحسینی».

■مبارزه در حرمسرای شاهی

مردم با خوشحالی از این حکم استقبال کردند و با وجود سخت‌گیری مأموران دولتی و ادعای جعلی بودن، حکم تحریم توسط علما و تجار به‌سرعت تکثیر و در سراسر کشور منتشر شد.

حکم تحریم تنباکو با هیجان، سرعت و دقت کامل از سوی همه طبقات مردم پذیرفته و به نماد همبستگی ملی تبدیل شد. حتی کسانی که چندان پایبند به رعایت احکام شرعی نبودند، فرنگی‌مآبان، اقلیت‌های مذهبی، کارکنان دربار، رجال دولتی و حتی همسران شاه هم به فتوای تحریم التزام داشتند. انیس‌الدوله، سوگلی ناصرالدین‌شاه دستور جمع‌آوری قلیان‌ها از حرمسرای سلطنتی را صادر کرد و در برابر اعتراض شاه که چه کسی این‌ها را حرام کرده، پاسخ داد: «همان کسی که ما را بر تو حلال کرده است!».

■پیروزی نهضت

حکومت که برای نخستین بار در برابر یک حکم حکومتی و مبارزات مردمی قرار گرفته بود، تلاش‌های دامنه‌داری را برای دور زدن مردم و علما و فشار، تهدید، تطمیع و فریب آن‌ها آغاز کرد. تلاش‌هایی که نتیجه نداد و همگان در انتظار لغو کامل قرارداد و لغو تحریم از سوی مرجعیت بودند.

دولت تصمیم به برخورد با علما گرفت و به آشتیانی ابلاغ کرد یا در انظار عموم قلیان بکشد یا شهر را ترک کند. آشتیانی همراه علمای تهران آماده خروج از شهر بودند که انبوه مردم، بازارها را بستند و در اطراف خانه‌اش گرد آمدند تا از خروج عالم شهر جلوگیری کنند. جمعیت خشمگین رهسپار کاخ شاه شدند که تیراندازی نگهبانان و جان باختن تعدادی از مردم را در پی داشت.

شاه از آشتیانی خواست مردم را آرام کند و تعهد داد طی سه روز انحصار داخلی و خارجی تنباکو را به‌طور کامل لغو کند.

چندی بعد میرزا با اطمینان از لغو کامل قرارداد، حکم تحریم را لغو کرد، اما مردم تا مدت‌ها تنباکو استعمال نمی‌کردند؛ چون مطمئن نبودند این دستور میرزاست یا شایعه حکومت و انگلیسی‌ها!

■شکست یک امپراتوری

حکم تحریم تنباکو نقطه عطف نمادینی در تاریخ ایران است که با بیداری اجتماعی و سیاسی مردم، به همبستگی ملی و استقلال کشور از استعمار کمک کرد. این قیام برای نخستین‌بار شاهد حضور زنان در صحنه مبارزه، با انگیزه دینی و بیگانه‌ستیزی نیز بود.

از سوی دیگر نهضت تنباکو نخستین مقاومت فراگیر و در عین حال موفق مردم ایران در برابر قدرت مطلقه سلطنت قاجار و پیش‌درآمد انقلاب مشروطیت و نیز انقلاب اسلامی ایران بود. علمای دینی در این پیروزی نقشی تعیین‌کننده و انکارناپذیر داشتند.
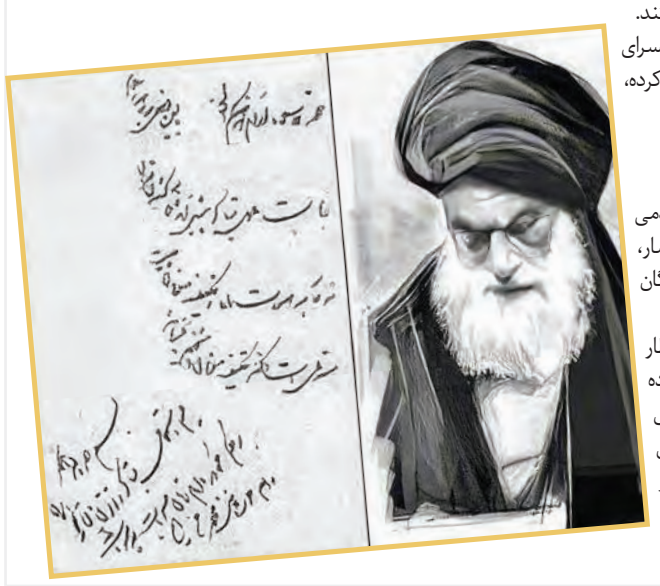
تحریم تنباکو نشانه آشکاری از قدرت مرجعیت بود؛ قدرت پنهانی که حتی افراد فاقد تعلقات مذهبی را به مشارکت واداشته و حرمسرای شاهی را در برابر شاه قرار داده بود. به تعبیر اعتمادالسلطنه: «قلم جناب میرزا بیشتر از سرنیزه دولت ایران اثر دارد».